

ЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА ТА СУМІЖНИМИ НАУКОВИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

THE CONNECTION OF THE CRIMINAL PROCESS WITH OTHER BRANCHES OF LAW AND RELATED SCIENTIFIC DISCIPLINES

Аленін Ю.П., д.ю.н., професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Волошина В.К., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена зв'язку кримінального процесу з іншими галузями права та суміжними науковими дисциплінами. Кримінальний процес розглядається як вид державної діяльності, галузь права, як наука і навчальна дисципліна та є обов'язковим елементом правосуддя в Україні та безумовним елементом системи права. З'ясовано, що кримінальний процес тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими галузями права, видами державної діяльності, науками і навчальними дисциплінами. Застосовуючи відомий філософський метод пізнання – системний підхід, для якого найбільш характерною рисою є наявність чіткої структури самої системи, тобто існування тісного взаємозв'язку між елементами системи, на якому лежить основне смислове навантаження вказаного методу. Отже, це і дає підставу робити такий висновок щодо існування в якості обов'язкового елементу таких систем як правосуддя та загальної системи права. Кримінальний процес пов'язаний з конституційним правом, міжнародним правом, цивільним правом, цивільним процесуальним правом, криміналістикою та взаємодіє із судовою медициною, юридичною психологією, судовою психіатрією. Кримінальне процесуальне право та кримінальний процес, як вид діяльності, пов'язані із реалізацією законодавства про судоустрій і статус суддів, а також із законодавством про прокуратуру, адвокатуру і адвокатську діяльність, законодавством про оперативно-розшукову діяльність, законодавством про виконання покарань. Наголошено, що найбільш тісним є зв'язок кримінального процесуального права та кримінального права. Обидві ці галузі мають своїм завданням боротися зі злочинністю, забезпечувати охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобіганню кримінальним правопорушенням. Кримінальне процесуальне право служить засобом встановлення та конкретизації кримінально-правових відносин. Разом з тим реалізація кримінально-правових норм не єдине завдання кримінального процесуального права, оскільки воно покликане ще й забезпечити захист особи від необґрунтованого обвинувачення та засудження, а в разі настання таких випадків – забезпечити її реалізацію, звільнення від кримінальної відповідальності з різних підстав тощо.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне процесуальне право, цивільне право, цивільне процесуальне право, міжнародне право, законодавство, кримінальне право, криміналістика, система права, галузь права.

The article is devoted to the connection of the criminal process with other branches of law and related scientific disciplines. The criminal process is considered as a type of state activity, a branch of law, as a science and an educational discipline and is a mandatory element of justice in Ukraine and an unconditional element of the legal system. It was found that the criminal process is closely related and interacts with other branches of law, types of state activity, sciences and academic disciplines.

Applying the well-known philosophical method of cognition is a systematic approach, the most characteristic feature of which is the presence of a clear structure of the system itself, i.e. the existence of a close relationship between the elements of the system, on which the main semantic load of the specified method lies. Therefore, this gives reason to draw such a conclusion regarding the existence as a mandatory element of such systems as justice and the general system of law.

The criminal process is connected with constitutional law, international law, civil law, civil procedural law, criminology and interacts with forensic medicine, legal psychology, forensic psychiatry. Criminal procedural law and the criminal process, as a type of activity, are related to the implementation of legislation on the judicial system and the status of judges, as well as legislation on the prosecutor's office, advocacy and advocacy, legislation on operational and investigative activities, legislation on the execution of punishments. It is emphasized that the connection between criminal procedural law and criminal law is the closest. Both of these branches have the task of fighting crime, ensuring the protection of the rights and freedoms of man and citizen, property, public order and public safety, the environment, the constitutional system of Ukraine from criminal and illegal encroachments, ensuring the peace and security of mankind, as well as preventing criminal offenses. Criminal procedural law serves as a means of establishing and specifying criminal-legal relations. At the same time, the implementation of criminal legal norms is not the only task of criminal procedural law, since it is also designed to ensure the protection of a person from unjustified accusation and conviction, and in the event of such cases – to ensure its implementation, exemption from criminal liability on various grounds, etc.

Key words: criminal process, criminal procedural law, civil law, civil procedural law, international law, legislation, criminal law, criminology, legal system, branch of law.

Кримінальний процес як вид державної діяльності, галузь права (система правових норм), як наука і навчальна дисципліна тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими галузями права, видами державної діяльності, науками і навчальними дисциплінами.

Насамперед кримінальний процес поєднується з *конституційним правом*. Зокрема в Конституції України закріплені основні засади судочинства (ст. 129) [1]. В подальшому законодавець в КПК України (2012 р.) закріпив систему загальних засад (принципів) кримінального провадження (Глава 2) [2]. Але незважаючи на розширений перелік цих принципів (22 засади) все ж таки

деякі із загальних засад, які реалізуються в кримінальному процесі, не відображені в КПК, а саме: здійснення правосуддя лише судом, незалежність та недоторканість суддів, всебічність, повнота та неупередженість дослідження обставин кримінального провадження, пропорційність. Так у ст. 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Це положення також закріплено в КПК, але окремо у ст. 30. Також не визначено в якості окремого принципу кримінального провадження положення про незалежність і недоторканість суддів, яка гарантована Конституцією України (ст. 126, 129) та законами України.

В Конституції України закріплюється система процесуальних гарантій, прав і свобод громадян, а окремі норми КПК конкретизують реалізацію цих прав та свобод.

Очевидно, що до висловленого слід віднести і діяльність Конституційного суду України, рішення якого є самостійним джерелом кримінального процесуального права.

Існує взаємозв'язок кримінального процесуального права та міжнародного права. Яскравим прикладом такого зв'язку є здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження на підставі кримінальних процесуальних норм (див. розділ IX-2 КПК) та норм чинних міжнародних договорів, Конвенцій, Декларацій й інших документів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, шляхом ратифікації. Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) сприяє захисту прав особи, яка залучена до сфери кримінального процесу, визначають і уточнюють зміст чинних кримінальних процесуальних норм, практику їх застосування та спрямовують та конкретизують подальший розвиток кримінального судочинства в цілому.

Кримінальне процесуальне право та кримінальний процес, як вид діяльності, пов'язані із реалізацією законодавства про *судоустрій і статус суддів*, а також із законодавством про *прокуратуру, адвокатуру і адвокатську діяльність* [3], оскільки вони встановлюють основні принципи організації і діяльності суду, прокуратури, органів досудового розслідування, адвокатури. Кримінальний процес визначає порядок діяльності суду, прокуратури, органів досудового розслідування, судового розгляду й вирішення кримінальних проваджень, а також участі адвокатів у цій діяльності. Між правовими нормами, що регулюють організацію і порядок процесуальної діяльності суду та прокуратури, існує тісний зв'язок. Питання підсудності, підслідності, процесуальної компетенції судових інстанцій (слідчого судді, суду різних інстанцій) і органів прокурорського нагляду, регулюється нормами, що мають як організаційне, так і функціональне значення, а різниця між кримінальним процесуальним правом полягає у предметі регулювання. Законодавство про судоустрій і статус суддів визначає засади організації судової влади та організаційні основи системи суддів загальної юрисдикції. Законодавство про прокуратуру встановлює загально-правові основи та принципи діяльності прокуратури; її функції; систему органів прокуратури; завдання прокурорського нагляду за додержанням законів і процесуальним керівництвом досудовим розслідуванням органами досудового розслідування (віданням та досудовим слідством).

Важливе значення для кримінального процесу має законодавство про *оперативно-розшукову діяльність*, завданням якої є, зокрема, пошук і фіксація в інтересах кримінального провадження фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп. Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовують як приводи і підстави для початку досудового розслідування або проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні.

Особливо важливе значення має тісна взаємодія між слідчими (детективами) та оперативними підрозділами при плануванні та проведенні негласних (слідчих) розшукових дій, як один із ефективних засобів збирання і перевірки доказів в кримінальному провадженні, в запобіганні вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів.

Як кримінальний процес так і оперативно-розшукова діяльність служать розкриттю злочинів, але при цьому застосовуються різні методи, прийоми. Процесуальна діяльність оперативних підрозділів, регламентована КПК та здійснюється у процесуальних формах, тоді як оперативно-розшукова діяльність урегульована ще й ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» [4] і здійснюється без дотримання відповідних процесуальних форм. Але матеріали, в яких

зафіксовані фактичні дані про протиправні діяння окремих груп та осіб, що зібрані оперативними підрозділами МВС, СБУ, ДБР, НАБУ й іншими органами з дотриманням згаданого закону, за умови відповідності вимогам ст. 99 КПК, є документом та можуть використовуватися під час процесу доказування в кримінальному провадженні.

Кримінальний процес пов'язаний також із законодавством про виконання покарань. Це зумовлено передусім тим, що вид і міра покарання, вид виправної установи визначаються вироком суду, і з моменту звернення обвинувального вироку до виконання покарань починають діяти норми законодавства про виконання покарань. Але в ході виконання покарання виникає ряд питань, які повинен вирішити суд (про дострокове чи умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, про застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиночної камери), та ще багато інших питань, у порядку передбаченому кримінально-процесуальним законодавством (ст. 536 КПК). Підстави і порядок порушення клопотань про розгляд цих питань регламентується як КПК, так і законодавством про виконання покарань.

Слід зазначити, кримінальне процесуальне право пов'язане також із *цивільним та цивільним процесуальним правами*. Підставою для такого висновку є існування спільних інститутів відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому та іншим особам, а також відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю (Глава 9 КПК) шляхом розгляду заявленого цивільного позову в кримінальному провадженні, передбачених схожими нормами в Цивільному кодексі України (Книга п'ята. Розділ III). Це стало можливим завдяки наявності положення про преюдиціальність вироків, судових рішень.

Існує певний зв'язок із іншими галузями права (господарським процесом, адміністративним судочинством, тощо).

Застосовуючи метод аналогії, варто було б запозичити з метою вдосконалення кримінального процесуального права деякі положення, передбачені в цивільному процесуальному та господарському процесуальному законодавстві. Наприклад, доцільно було б виокремити, в якості самостійного й важливого принципу судочинства – «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» (ст. 2 ч. 2 п. 11; ст. 44 ЦПК; ст. 2 ч. 3 п. 11, ст. 43 ГПК) [5], або передбачити в КПК законодавчо врегульовані властивості доказів, як достовірність, достатність, а саме ці властивості є в ЦПК і ГПК, тощо.

Проте найбільш тісним є зв'язок кримінального процесуального права та *кримінального права*. Обидві ці галузі мають своїм завданням боротися зі злочинністю, забезпечувати охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобіганню кримінальним правопорушенням (ст. 1 КК, ст. 2 КПК) [6]. Тобто ці завдання є спільними, маючи при цьому загальну кінцеву мети. Кримінальне право забороняє, під загрозою кримінального покарання, певні вчинки, встановлює загальні умови настання кримінальної відповідальності, визначає діяння, які визначаються злочинними, види і розміри покарань. Кримінальне процесуальне право забезпечує застосування норм кримінального права, тобто норми останнього приводяться в дію і застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами й суддями до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тільки у межах кримінального процесу. Інакше кажучи, без кримінального процесу кримінальне право було б нежиттєздатним, залишалось нездійсненим в кожному конкретному випадку. В свою чергу кримінальний процес був би безпредметним без кримінального права.

На тісний зв'язок вказаних галузей права вказують не лише наявність загальних завдань, мети, принципів, а й існування спільних правових інститутів. Наприклад, основні питання предмета доказування (обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні – ст. 91 КПК) в кримінальному провадженні визнаються складом того чи іншого кримінального правопорушення, сформованого в кримінальному праві.

Завдяки кримінальному праву конкретизується і система кримінального процесу, оскільки в КПК передбачаються особливі порядки і режими досудового розслідування і судового розгляду (наприклад кримінально-провадження: щодо окремої категорії осіб (Глава 37 КПК); щодо неповнолітніх (Глава 38 КПК); щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Глава 39 КПК); особливості досудового розслідування кримінальних проступків (Глава 25 КПК) та інші).

Просліджується тісний зв'язок кримінального права з процедурним регулюванням застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також наявність кримінальної відповідальності за надання неправдивих показань, відмову від них, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (донос) та інші (Розділ XVIII КК). Саме в КК передбачений кримінально-правовий захист суб'єктів кримінального провадження, шляхом притягнення до відповідальності за протиправні дії проти вказаних осіб.

Таким чином кримінальне процесуальне право служить засобом встановлення та конкретизації кримінально-правових відносин. Разом з тим реалізація кримінально-правових норм не єдине завдання кримінального процесуального права, оскільки воно покликане ще й забезпечити захист особи від необґрунтованого обвинувачення та засудження, а в разі настання таких випадків – забезпечити її реалізацію, звільнення від кримінальної відповідальності з різних підстав тощо.

Кримінальне правопорушення може мати місце лише тоді, коли було вчинено або готувався вчинок, передбачений кримінальним правом. Там де немає кримінального правопорушення, кримінальне провадження не повинно здійснюватися.

Тісний зв'язок існує між кримінальним процесуальним правом та криміналістикою, оскільки положення останньої спрямовані на ефективне досягнення мети і завдань кримінального судочинства за допомогою методів, прийомів і засобів, що нею розробляються. У свою чергу, такі методи, прийоми й засоби повинні бути підпорядковані вимогам кримінального процесуального закону. Найбільш тісна взаємодія вказаних наук спостерігається в питаннях збирання, дослідження, перевірки, оцінювання та використання доказів, а також проведення слідчих (розшукових) дій, судових експертиз. Отже, криміналістика наповнює практичним змістом процесуальні форми проведення названих дій.

Саме криміналістиці ми завдячуємо появу нових способів розкриття і розслідування злочинів. Але, на жаль, слід відзначити, що в цьому питанні, судячи по редакції КПК (2012 р.), спостерігається певний відхід від досягнутого за рахунок як позбавлення деяких слідчих (розшукових) дій їх самостійності, так і за рахунок некоректної редакції деяких норм щодо суті окремих слідчих (розшукових) дій.

Кримінальне процесуальне право взаємодіє також із судовою медициною, юридичною психологією, судовою психіатрією. Найчастіше знання з цих суміжних наукових дисциплін використовується в кримінальному процесі в формі призначення і проведення судових експертиз та шляхом залучення спеціалістів відповідного профілю. Кримінальне процесуальне право визначає підстави та порядок призначення і проведення експертиз, зокрема вказую на випадки обов'язкового їх проведення, формулює права та обов'язки експертів, спеціалістів.

Вивчаючи особу кримінального правопорушника, причини та умови вчинення кримінальних діянь, розробляючи рекомендації щодо їх усунення та профілактики, кримінологія базується і на нормах кримінального процесуального права, аналізі діяльності слідчих органів та оперативних підрозділів, прокуратури і суду по конкретним кримінальним правопорушенням, на вивченні цих справ. Розробляючи пропозиції щодо поліпшення вивчення особи підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, з'ясування причин та умов вчинення кримінального правопорушення і вжиття заходів до їх усунення під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, ця наука безумовно сприяє вдосконаленню процесуальної діяльності згаданих органів і кримінального процесуального законодавства. Водночас ці пропозиції мають відповідати нормам КПК. Жодна з розроблених рекомендацій не може бути здійснена на практиці, якщо вона суперечить кримінальному процесуальному закону, бо це призвело б до порушення законності державними органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю.

Підсумовуючи викладене можна зробити остаточний висновок, що кримінальний процес як вид державної діяльності, як галузь права та як наукова і навчальна дисципліна є обов'язковим елементом правосуддя в Україні та безумовним елементом системи права. Застосовуючи відомий філософський метод пізнання – системний підхід, для якого найбільш характерною рисою є наявність чіткої структури самої системи, тобто існування тісного взаємозв'язку між елементами системи, на якому лежить основне смислове навантаження вказаного методу. То саме це і дає підставу робити такий висновок щодо існування в якості обов'язкового елементу таких систем як правосуддя та загальної системи права, що ми, досліджуючи конкретні зв'язки з окремими елементами цих систем, і намагалися довести в поданій статті, демонструючи конкретні зв'язки з окремими елементами цієї системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 р. / *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> ; Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5.07.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> ; Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
4. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> ; Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>